

К. М. ВІТМАН. РУСИНСЬКЕ ПИТАННЯ: СПРОБИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

На прикладі вирішення русинського питання розглядаються спроби законодавчого напрацювання механізму самоідентифікації національних меншин в Україні. Аналізуються загрози міжетнічній стабільності у випадку не вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: русини, національна меншина, етнічна група, етнонаціональна політика.

На примере решения русинского вопроса рассматриваются попытки законодательной наработки механизма самоидентификации национальных меньшинств в Украине. Анализируются угрозы межэтнической стабильности в случае не решения этой проблемы.

Ключевые слова: русины, национальное меньшинство, этническая группа, этнонациональная политика.

The legislative attempts to enact the procedure of national minority self-identification in Ukraine are investigated. The treats to interethnic stability in the case of failure to resolve this problem are analyzed.

Key words: rutheni, national minority, ethnic group, ethnonational policy.

Українські етнополітологи неодноразово констатували одну з головних проблем етнонаціональної політики – недосконалість законодавчої бази, наслідком чого є неврегульованість багатьох питань сфери етнонаціональних відносин. Серед них особливо гостро постає питання напрацювання процедури набуття громадянами, які ідентифікують себе як представників національної меншини, цього статусу. Відповідно до Закону «Про національні меншини в Україні» до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою¹. Національні меншини України, окрім загальноновизнаних прав людини, наділені спеціальними правами. Серед них право на користування і навчання рідною мовою, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, ЗМІ, створення національних культурних і навчальних закладів, збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення. Спеціальні або їх ще називають особливі, компенсаційні права покликані вирівняти становище національних меншин поряд з нацією². Щоб у загальному підсумку забезпечити принцип рівноправного задоволення етнокультурних та інших прав, пов'язаних з національною належністю, всіх громадян України.

Відповідно за Закону «Про національні меншини в Україні», відносини які виникають з приводу реалізації громадянами України прав і свобод, пов'язаних з їх належністю до національних меншин, регулюються також Конституцією. Однак ні Конституція, ні вищезгаданий закон, ні будь-який інший нормативно-правовий або політичний акт не дають відповіді на ключове питання – які саме етностпільноти вважаються національними меншинами в Україні. Основний Закон лише гарантує національним меншинам захист їх мов і зобов'язує державу спри-

© ВІТМАН Костянтин Миколайович – доктор політичних наук, професор Національного університету «Одеська юридична академія»

яти розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх національних меншин України.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про національні меншини в Україні», Україна підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення громадян. Тобто формально українська етнонаціональна законодавча база дозволяє будь-якій етногрупі оголосити себе національною меншиною на підставі наявності почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою. Однак сам факт існування такої групи не означає автоматичного поширення на неї національного та міжнародного законодавства про захист прав національних меншин.

Спроби запровадити процедуру набуття етногрупою статусу національної меншини в Україні в проектах Концепції етнонаціональної політики України не реалізувалися, документ досі не прийнято. Відсутність правових механізмів врегулювання цього питання провокує міжнаціональну напруженість в Україні. Наприклад, русини, незадоволені статусом етнографічної групи, від самого здобуття Україною незалежності претендують на статус національної меншини в Україні³. Вони апелюють до того, що у всіх державах Європейського Союзу, в яких проживає меншина, вона має статус національної меншини. За даними Всесвітнього конгресу русинів, Україна – єдина європейська держава, яка не визнає русинів національною меншиною, цим самим дискримінуючи її і порушуючи право громадян на самоідентифікацію.

В 2006 р. Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації ухвалив резолюцію, в якій висловив стурбованість відсутністю офіційного визнання в Україні русинів, попри їхні «істотні відмінності між русинами й українцями». Україні як учасниці Міжнародної Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації було рекомендовано розглянути це питання та до 6 квітня 2010 р. доповісти про виконання згаданої рекомендації. Однак вирішення цієї проблеми на офіційному рівні не відбулося.

Кілька разів, у 1992 і 2002 роках, Закарпатська обласна рада зверталася до Києва з проханням визнати русинів окремою національністю, але офіційної відповіді також не отримала. Зауважимо, що в 1991 р. одночасно з всеукраїнським референдумом щодо проголошення незалежності України відбувся обласний референдум з питання відновлення автономії Закарпаття (області, де проживають русини) у складі України. Русини апелювали до того, що вже двічі мали автономію, відповідно до закону Угорщини «Про автономію русинської нації, що проживає на території Угорщини» 1919 р. та відповідно до конституційного закону Чехословаччини «Про автономію Підкарпатської Русі» від 1938 р. В обласному референдумі взяли участь 82,7% жителів Закарпатської області, з них за автономізацію Закарпаття проголосували 78%. Безумовно, автономію у Закарпатті підтримали не лише русини, а й угорці, які є найбільшою меншиною в регіоні. Але у цьому випадку прагнення угорської національної меншини та русинської етнографічної групи повністю співпадали.

Рішення про відновлення в Закарпатській області статусу автономної республіки в складі України, прийняте на місцевому референдумі набрало юридичної сили 4 грудня 1991 р. після опублікування результатів референдуму. Закарпатська обласна рада на початку 1992 року прийняла Звернення до Верховної Ради України «Про внесення змін і доповнень до Конституції України», в якому закликала внести імплементувати результати народного волевиявлення в текст

тодішньої редакції Конституції: 1 ч. ст.77 доповнити словами: «В Україні є спеціальна самоврядна адміністративна територія Закарпаття»; 2 ч. ст. 75 доповнити положенням «Спеціальна самоврядна адміністративна територія Закарпаття є складовою частиною України і самостійно вирішує питання, віднесені до її відання»⁴.

Але це звернення було проігноровано. Представники русин запевняють, що керівництво України боїться відокремлення Закарпаття, тому знехтувало результатами народного волевиявлення на місцевому референдумі. Також прагнення автономізуватися в межах Закарпатської області з самого здобуття незалежності стало причиною тривалого невизнання русин національною меншиною, - запевняють лідери русинського руху за самовизначення.

Відтак, русини пішли іншим, політичним шляхом висунення ультиматумів та дестабілізації міжетнічної ситуації державі, в якій проживають. В 2008 році в м. Мукачево відбувся Другий конгрес підкарпатських русинів, на якому було проголошено створення автономної республіки під назвою «Підкарпатська Русь» та прийнято «Акт проголошення відтворення русинської державності». Конгрес зажадав від влади оголошення території Закарпаття автономною республікою та перейменування її в «Підкарпатську Русь». Під час заходу русини стверджували, що Україна неправомочно на території Підкарпатської Русі утворила свою область і придушує національну меншину, вважаючи її субетносом, похідним від української нації⁵.

В русинських заявах та документах можна зустріти навіть звинувачення влади України в етноциді русин. Так, покликаючись за «Малу енциклопедію етнодержавознавства», П. Годьмаш, експерт в галузі прав русинів України, заявляє, що влада проводить етнонаціональну політику, спрямовану на знищення русинів. Це знищення досягається «за допомогою комплексу заходів по зруйнуванню системних зв'язків в середині народу, підштовхуючи його представників до переходу в іншу етнічну якість. Головна лінія в політиці етносу – знищення основних ознак етносу – етнічної території, мови, культури, історичної пам'яті та свідомості»⁶, яка начебто застосовується щодо русин.

Водночас, якби українським законодавством було передбачено механізм самоідентифікації групи громадян як національної меншини, русинам не довелося йти на такі крайні політичні заходи, демонструючи сепаратистські тенденції. В неофіційних заявах лідери русинського руху зізнаються, що набуття Закарпатською областю автономії – це програма максимум їхнього руху, програма мінімум – набуття статусу національної меншини та забезпечення задоволення етнокультурних прав, які впливають з цього статусу.

Держкомнацрелігій бачить наступний вихід з законодавчої лакуни. Оскільки законодавчою базою етнонаціональної політики не передбачено ведення реєстру національних меншин, і при цьому нею індивідам не заборонено «виявляти почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою», іншими словами реалізувати «право вільно обирати та відновлювати національність», тому центральний виконавчий орган з формування та реалізації державної етнонаціональної політики України запропонував включити відповідні етноспільноти, які претендують на статус національних меншин, до переліку національностей під час наступного перепису, який планується провести у 2011 р. Адже статистичні дані щодо етнічного складу населення держави збираються тільки під час переписів населення.

Ідею висунули езиди, які пішли саме цим шляхом національної ідентифікації, попрохавши включити себе до переліку національностей наступного перепису населення. Представники етнічної групи переконані, що це дозволить з'ясувати кількість езидів, що проживають на території України. І в кінцевому підсумку стане переконливим аргументом для того, щоб ідентифікувати себе як національну меншину і домогтися визнання статусу. Однак у цьому випадку необхідно зробити застереження: не слід плутати «національність» з «національною меншиною» і наслідками, які випливають з цього статусу і для езидів, і для держави. Поняття «національність» практично не фігурує у етнополітичному законодавстві і збереглося як пережиток радянської системи. Однак українські етнополітологи вважають, що задоволення законодавчо обгрунтованої вимоги езидів дозволить запобігти висуненню політичних (територіальних, сепаратистських) ультиматумів і не рекомендують її ігнорувати.

Слід додати, що розуміння науковців та політиків категорії «національної меншини» суттєво різняться. Так, депутати з Комуністичної партії України запропонували легітимізувати статус русинів шляхом прийняття постанови парламенту № 7242, в якій зазначено наступне:

1. Вважати за необхідне при визначенні соціально-демографічного складу населення України виділяти осіб, які ідентифікують себе русинами, в окрему за національністю групу громадян України.

2. Кабінету Міністрів України, місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування розробити і здійснити систему заходів, спрямованих на задоволення етнокультурних і соціальних потреб русинів як одного з корінних народів України⁷.

В пояснювальній записці до документу зазначено, що переписи населення свідчать, що чисельна група громадян України, що проживають переважно в Карпатському регіоні, вважають себе русинами, проте офіційно русини в Україні не визнаються за окрему національність. А невизнання в Україні русинів окремою національністю зумовлює невдоволення громадян, породжує соціальну напругу, спричиняє політичні конфлікти, що суперечить Конституції, законам України, її міжнародним угодам і зобов'язанням. В Компартії переконані, що русинам як автохтонам Карпатського регіону, притаманна унікальна культура, етнічні особливості, традиції, менталітет, відчуття самобутньої національної групи, тому вони, відповідно до вітчизняного і міжнародного законодавства, мають право на вільну етнічну самоідентифікацію і розвиток. «Юридичне визнання національності »русини» має за мету відновити історичну справедливість, сприяти реалізації конституційних прав і свобод значної частини населення Карпатського регіону, подолати і запобігти проявам його дискримінації за етнічною ознакою, походженням та іншими особливостями», зазначено в пояснювальній записці до документу⁸.

Ініціатори проекту постанови вважають, що цього документу достатньо, щоб «визнати національність «русин», закріпити цей статус у матеріалах перепису населення, офіційних документах, доручити органам влади забезпечити повне задоволення громадянських прав і етнокультурних потреб цієї соціальної спільноти.» Аналізуючи цю законодавчу ініціативу етнополітологи можуть привітати її лише як першу законодавчу спробу врегулювання процедури набуття етноспільнотами статусу національних меншин.

Однак вищезазначений документ немає нічого спільного з наданням русинам

цього статусу. Почнемо з того, що науковці стоять на позиціях, що не кожна національність, зазначена у переписі населення, вважається національною менщиною. Відповідно до Закону України «Про національні меншини в Україні» об'єктами захисту та носіями прав національних меншин є саме «національні меншини», а не «національності». Як слушно зазначає І. Мигович у своїй доповіді «Русини в Україні: статус, проблеми та перспективи», відповідно до останнього перепису в Україні проживають представники 132 національностей, що значаться в державному реєстрі. З них лише 46 спільнот є національними меншинами, бо мають власну державність або національні автономії в інших державах, решта налічує лише по кілька тисяч, а то й сотні осіб, тобто є етнічними групами⁹.

Відповідно до загальноновизнаного у етнополітології та міжнародній практиці визначення, національною менщиною вважається, спільнота громадян держави, які не є представниками нації за походженням, виявляють почуття етнічного самоусвідомлення та спільності між собою, є частиною етносу, який має національну державу або автономію за межами держави проживання. Русини та багато інших етноспільнот не відповідають критеріям визначення, зафіксованого у більшості міжнародно-правових документів з захисту прав меншин.

Тому Комуністична партія України хибно вважає, що постановою про визнання русинів національністю, етногрупі автоматично буде надано статусу національної меншини. Термінологічний апарат постанови також свідчить про тотальне нерозуміння підвалин взаємодії держави та етноспільнот (національних меншин та етнічних груп). Автори плутають «національності» не лише з «національними меншинами», а й «корінними народами», пропонуючи органам влади «розробити і здійснити систему заходів, спрямованих на задоволення етнокультурних і соціальних потреб русинів як одного з корінних народів України». У випадку прийняття цього документу русини вимагатимуть не лише статусу національної меншини, а й корінного народу, оскільки цим терміном етногрупа також позначена у тексті. Корінний народ як етноспільнота суттєво відрізняється від національною меншини. Відповідно до Конвенції МОП №169 «Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних державах» 1989 р. в міжнародному праві корінними народами вважаються:

народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, соціальні, культурні та економічні умови яких відрізняють їх від інших груп національних спільнот. Становище цих народів регулюється повністю або часткового їх власними звичаями або традиціями;

народи, які є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область у період її завоювання або колонізації або в період встановлення нинішніх державних кордонів. Ці народи, незалежно від їх правового становища, зберігають деякі або усі свої традиційні соціальні, економічні, культурні і політичні інститути¹⁰.

В українському законодавстві також відсутня процедура набуття етноспільнотами статусу корінного народу як і національної меншини. Переважена більшість науковців вважає, що в Україні відсутні корінні народи, оскільки національні меншини та етнічні групи, які претендують на цей статус, не відповідають вищезазначеним критеріям Конвенції, оскільки не провадять традиційний спосіб життя і їх соціальні взаємовідносини не регулюються звичаями та традиціями. Неодноразово навіть пропонувалося вилучити термін «корінні народи» з Основного закону.

З внутрішніх документів русинів випливає, що набуття статусу корінного народу вони вважають набагато вигіднішим, ніж національної меншини. Адже корінні народи користуються потужною підтримку міжнародного права, яке гарантує їм підтримку держави, збереження власного середовища, в тому числі право на землю, на якій вони традиційно проживають або грошову компенсацію за її відчуження. Однак русинські лідери усвідомлюють, що здобути статус корінного народу їх етнічній групі буде набагато складніше, ніж національної меншини, тому не висувають цих вимог відкрито. Цього статусу офіційно вимагають лише кримські татари, незадоволені статусом національної меншини, другої за чисельністю в АР Крим, яку вони вважають територією власного самовизначення.

Аналіз як законодавчих, так і політичних спроб надання русинській етнічній групі статусу національної меншини дозволив виявити низку суперечностей, які загрожують не лише правовою плутаниною, а й порушенням міжетнічної злагоди в країні. Серед них – свідоме або навмисне ототожнення категорій «національності», «національної меншини» та «корінного народу»; спроби підвищення статусу однієї етногрупи в окремому законодавчому порядку, що означає дискримінацію інших етногруп, замість прозорого законодавчого врегулювання процедури набуття статусу національної меншини, однаковою мірою доступної для інших етноспільнот.

1. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2494-12>. **2.** Римаренко Ю.І., Шкляр Л.С., Римаренко С.Ю. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади: Підручник. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С.128. **3.** Мишанич О. Політичне русинство і що за ним: Наук.-публіцистичні праці. – Ужгород: Гражда, 1993. – С 17. **4.** Про політику етноциду стосовно тої частини русинів, які в 1946 р. опинились в складі України // Електронний ресурс / Республіка Подкарпатская Русь. – Режим доступу: <http://podkarpatrus.livejournal.com/628554.html>. **5.** Акт восстановления государственности Подкарпатской Русьи [Електронний ресурс] / Республіка Подкарпатская Русь. – Режим доступу: <http://getsko-p.livejournal.com/150387.html>. **6.** Про політику етноциду стосовно тої частини русинів, які в 1946 р. опинились в складі України [Електронний ресурс] / Республіка Подкарпатская Русь. – Режим доступу: <http://podkarpatrus.livejournal.com/628554.html>. **7.** Постанова Верховної Ради України «Про русинів в Україні» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38749. **8.** Пояснювальна записка до Постанови Верховної Ради України «Про русинів в Україні» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38749. **9.** Мигович І. Русини в Україні: статус, проблеми та перспективи (3 доповіді на науковій конференції, присвяченій Міжнародному дню захисту прав корінних народів світу, м. Свалява, 9 серпня 2008 року) / [Електронний ресурс] / Віче. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1391/>. **10.** Конвенція МОП № 169 «Про корінні народи і народи, що ведуть плеємний спосіб життя в незалежних країнах» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_188.